

Felsefe Dünyası

Yılda iki kez yayımlanır

Necati ÖNER

Demokrasinin Epistemolojik Dayanağı

Necmettin TOZLU

Batıda ve Doğuda İnsan Anlayışı

Recep KILIÇ

Erol Güngör'ün Ahlak Anlayışı

Emel KOÇ

J. P. Sartre ve A. Camus Felsefelerinin Absürd (Saçma)

Kavramı Açısından Değerlendirilmesi

İbrahim ÖZDEMİR

Çevre Sorunlarının Antroposentrik (İnsan-Merkezli) Karakteri

Celal TÜNER

William James'in Pragmatik Felsefesinde Özgürlük-Ahlak

İlişkisi

Ramazan ERTÜRK

Aristoteles'in *Ruh Üstüne* Adlı Yapıtında Algı Problemi

Robert O. JOHANN

İnananların Ateizmi

Anders WEDBERG

Platon'un Aritmetik Felsefesi

WILLIAM JAMES'IN PRAGMATİK FELSEFESİNDE ÖZGÜRLÜK-AHLAK İLİŞKİSİ

Celâl TÜNER *¹

Özgürlüğün insan için ne gibi bir anlam taşıdığı ve bu anlamın temellendirilmesi filozoflara göre farklı şekillerde ortaya konulmuştur. Ama bununla beraber özgürlüğün genel olarak, düşünmemiz, istememiz ve eylememiz için bir olanaklar, bir etkinlikler alanı; insanın kendi istemesi, kendi istenci ile eylemde bulunabilmesi olanağı; insanın dıştan engellenmeden etki yapabilmesi, Şeklinde ifade edilen tanımı ortakır.²

Özgürlüğü, psikolojik, antropolojik, ahlaki, metafiziki, dini ve sosyolojik açılardan ele almak mümkündür. Bu durum, özgürlük kavramının çok yönlülüğünü, hayatın içinde farklı olgu ve olayları yansıttığı gerçeğini yansıtır. Bununla beraber özgürlüğün insanlık tarihinde en yoğun biçimde ele alındığı, tartışıldığı zemin, ahlak alanıdır. İnsanın ayrılmaz bir parçası kabul edilen ahlaki hayat, temelde insanın özgürlüğünü, eylemlerinin istenci ile belirlendiğini kabul eder. Bu durum, özgürlük içinde yapılmayan bir eylemin ahlakça hesabı verilmez olduğu olgusudur. İnsanın yapıp ettiklerinin hesabını verebilmesi, bir eyleminden sorumlu tutulabilmesi için o insanın özgür olması gerekir, özgürlük olmadan da sorumluluk olmayacağına göre, öyleyse özgürlük ahlakın temelinde yatmaktadır. Bundan dolayı özgürlük, tüm ahlak anlayışlarının temellendirilmesinde asıl kabuldür.

Felsefe tarihinde özgürlük-ahlak ilişkisi farklı şekillerde³ ortaya konulmuştur. Özgürlük, bazen bir ide, bazen bir varoluşsal durum, bazen bir postüla, bazen de bir

¹) Erciyes Üniversitesinde Felsefe Doktoru

²) Ralph Ketcham, "Freedom" *Eynyclopedia of Philosophy*, ed. by P. Edwards, London, 1977, III. C., s. 222; Bedia Akarsu, *Felsefi Terimler Sözlüğü*, İstanbul, 1994, s. 146; *Meydan Larouse*, İstanbul, 1971, VI. C, s. 82;

³) Bu ilişkiyi ifade edenlerin en meşhuru ve en önemlisi Kant kabul edilir. Kant'ta göre özgürlük, bir ide; insanın sahip olduğu olanağa ilişkin bir fikirdir. İnsanın istemesi, saf aklın ürünü olan "ahlak yasası" dediği bir yasa tarafından belirlenebilir. Ahlak yasası şöyle der bize "Öyle hareket et ki, senin istemeni belirleyen ilke aynı zamanda, genel bir yaşamada da ilke olarak geçerli olabilsin". Kant'a göre de isteme "iyi istenç" dediği pratik buyrukta yani

W. JAMES'İN PRAGMATİK FELSEFESİNDE ÖZGÜRLÜK-AHLAK İLİŞKİSİ

yaşantı hali olarak kabul edilmiştir. Özgürlük-ahlak ilişkisini, değişik bir tarzda ortaya koyan düşünürlerden biri de William James(1842-1910)'tır. Amerikan pragmatizminin kurucularından kabul edilen William James'in temellendirdiği özgürlük-ahlak ilişkisi, onun pragmatik felsefesiyle tutarlılık ve bütünlük arz etmektedir. Bu yüzden James'in pragmatik felsefesinde ortaya koyduğu bu ilişkinin serimlenmesi yazımızın konusunu tekil etmektedir.

James'in pragmatik felsefesinde özgürlük-ahlak ilişkisi, *pragmatizm* anlayışı ile metafizik⁴ görüşlerinin odaklandığı *radikal tecrübeciliğe*⁵ dair görüşlerinde temellenir ve buradan gelişir. Dolayısıyla, öncelikli olarak bu meseleye bir giriş kapısı niteliğinde olan pragmatizm ve radikal tecrübeciliğin ne olduğunun ortaya konulması gerekir. Her ne kadar James'in pragmatik felsefesi insanın eğilim ve taleplerini ön plana çıkaran bir psikoloji anlayışıyla başlıyorsa da, metod olarak gördüğü pragmatizm ve sisteminin çeşitli yönlere yayılmasını sağlayan radikal tecrübecilik ile ahlaka asli (*jenetic*) bir temel hazırlamıştır. Bu, James'in eserlerinde defalarca zikrettiği 'felsefenin amacı davranıştır.'⁶ hükmünde yansıyan bir olguyu ifade eder.

William James, pragmatizmi, 'bakışı ilk şeylerden, prensiplerden, kategorilerden, farzedilen zorunluluklardan, son şeylere, semerelere, sonuçlara ve olgulara çevirmek olarak' tanımlar. O, pragmatizmi, fikir ve inançların belirlenmesinde pratik sonuçları bir ölçüt olarak kullanan bir tavır, bir metod olarak görür. Ona göre bu metod, "fikirler arasında bir arabulucu, bir uzlaştırıcı ve Papini'ni kullandığı bir kelimeyle teorilerimizi 'yumuşatıcı', 'bağlarını çözücü' bir esası vardır..."⁶ James, pragmatizmin, felsefi iddiaların anlamını belirlemede pratik sonuçları takip eden bir metod olduğunu İtalyan pragmatist Papini'den aldığı bir benzetme ile açıklar:

"Pragmatizim, bir oteldeki koridor gibidir. Birçok oda bu koridorda dizilir ve her odada değişik ve farklı felsefe kendisini ilan eder- teizm veya ateizm, idealizm

"kategorik imperatif" te açığa çıkar. Öz olarak, "özgürlük" kavramı Kant'ın ahlak felsefesinde bir olanak, bir amaç türü olarak karşımıza çıkar. Bir buçuk yüzyıl sonra Jean-Paul Sartre, özgürlüğü insanın varlık yapısının bir ürünü olarak alır ve insanın özgür olduğunu, hatta ünlü deyişiyle "özgür olmaya mahkum" olduğunu ileri sürerek, özgürlüğün "olgusal zorunluluk olduğunu ifade eder. (Bkz. Ioanna Kuçuradi, "Özgürlük" *Uludağ Konuşmaları*, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 1988, s. 2-5.

⁴) William James'in hayatı boyunca gerçekleştirmek isteklerinden biri, metafizik görüşlerini kesin ifadelerle yayımlamaktı. Onun, metafiziğin belli problemlerine dair görüşlerini ifade etmek istemesindeki amacı, sadece felsefe okuyucularına bu meseleleri aktarmayı aziz tutmasındandır. Bu amaç, maalesef başarısız oldu. Bununla beraber biz, ölümünden sonra basılan *Some Problems of Philosophy*, *Essays in Radical Empiricism* ve *A Pluralistic Universe* adlı kitaplarında metafizik görüşleriyle ilgili bazı parçalara ve tamamlanmamış formülasyonlara sahibiz. Buna ilaveten, James'in diğer yayınlarına serpiştirilmiş metafizikle ilgili bir çok gözlemi vardır. James'in ahlak sahasında yazdığı tek makale ise "*The Moral Philosopher and the Moral Life*" dır.

⁵) Radikal tecrübecilik, James'in pragmatist felsefesinin tüm yönlere yayılımının gerçekleştiği bir merkezdir. James'in radikal tecrübeciliğinin, bilginin kaynağı ve suje-obje arasındaki ayrımı kapatma girişimleriyle epistemolojik, diğer taraftan gerçeklik anlayışına dayanan metafizik yönü vardır.

⁶) James, *Pragmatism*, New York, 1907, s. 79.

Celal TÜNER

veya pozitivizm- fakat her durumda odalar bu koridora açıldığı gibi her felsefe pragmatik metoddan faydalandığında anlamlı olur."⁷

Farkedileceği gibi James'e göre bu metodun işlevi, fikir ve inançların anlam ve doğruluğunu ortaya koymaktır. Dolayısıyla James için bir fikir, bir inanç hayatta işlevsel bir role sahipse ve bizi somut sonuçlara götürüyorsa anlamlı, faydalı ve doğrudur. Bunun aksine eğer felsefi bir önerme veya bir sistem, hayatta idrak edilemez sonuçlara sahipse pragmatik olarak anlamsızdır. Bu sebepten James'in görüşünde anlam ve doğruluk, aslı olarak ferдин pratik sonuçları ile ilişkili olan ve sadece pragmatik metolla belirlenecek olandır.

James, tecrübi olgulara yönelen pragmatizmi, verimli kanallara dönmek için felsefeye yapılan geniş bir çerçevenin parçası olarak kabul eder. Çünkü o, filozofların daimi olarak soyut, dokunulamayan ve hayatın somut durumlarına teğet geçen yaklaşımlarını görerek, soyut fikirlere ve özellikle mantıki ilişkilere adanan tartışmaların, pragmatik açıdan anlamsız olduğunu, tecrübi uzanımına veya sonuçlara sahip olmayan felsefi kavramların, ferдин tecrübesini anlamada ve eyleminde ona yardımcı olmayan felsefi münazaraların, kabul edilemez olduğunu ileri sürer. Bu yüzden ona göre pragmatik metod, hayatın somut durumlarını doğuran ve nihai olarak ona gönderme yapan felsefi girişimlerin tekrar gerçekleştiricisidir ve felsefi perspektifte bir köşe taşı gibidir.⁸

James, pragmatizmi, insanın ahlakî hayatını inşa eden ve felsefi olarak onu onaylayıcı tecrübe eğilimini temel alan radikal tecrübeciliğe giriş kapısı niteliğindedir.⁹ James'e göre dışarıdan bakan için farklı elemanlar gibi görünen radikal tecrübecilik ve pragmatizm, birbirini takviye etmede, birbirine yol göstermede ve meselenin açıklanmasında derinden, birbiri ile alakalıdır. Bu ilişkide, radikal tecrübecilik, pragmatizmsiz, pragmatizm de radikal tecrübecilik olmadan mevcut olamaz. Böyle olduğu için pragmatizm ve radikal tecrübecilik, James'in temelde ahlak anlayışı, özelde özgürlük-ahlak ilişkisi için mümkün, en iyi felsefi zemini tesis eder.

James'e göre radikal tecrübecilik, olgulara dayanan, dışsal ve bilimsel tecrübeden başka, semereleri olan, hayatta takip edilecek sonuçlar veren dinsel ve manevi tecrübeler gibi çeşitli tecrübeleri kabul eden ve metodolojik olarak çoğulculuğa bağlanan bir tecrübeciliktir. Bu noktada o, radikal tecrübeciliği ile, mutlakçının kötü zihinciliğinden, bunun yanısıra pozitivizm ve tecrübi atomculuğa yönelen¹⁰ "yarı gönüllü" olan İngiliz tecrübecilerinden ve idealistlerinden ayrılır.¹¹ James şöyle der:

"Felsefe, en radikal tavrında gerçekten tecrübi olmalı ve insan, gerçekliği bilmek için tecrübesine dalmalıdır. O, duyusal hayatı kabul etmeli ve ona saygı duymalıdır; duyusal hayatın ayrılmaz parçası olan, neden, oran, değişim, fark, uzay, zaman ilişkilerine bakınız; hayatın özünün devamlı değişen karakterine bakınız; kendi hayatı fonksiyonlarınıza itibar edin, söz gelimi neşeye bakın ve sadece somut şeylerin mevcut

⁷) James, *Pragmatism*, s. 54

⁸) James, *Pragmatism*, s. 112.

⁹) Brennan, *The Ethics of William James*, New York, 1961, s. 20.

¹⁰) James, *A Pluralistic Universe*, New York, 1909, s. 225-272,

¹¹) James, *Some Problems of Philosophy*, New York, 1911, s. 198.

W. JAMES'İN PRAGMATİK FELSEFESİNDE ÖZGÜRLÜK-AHLÂK İLİŞKİSİ

olduğunu anlayın. Filozof, insanın ahlakî ve zihni hayatının tüm olgularına saygı duymalıdır. Filozof, fiziki doğrulardan tutun, zihni, ahlakî ve estetik tecrübeye ona sunulan özel "zorunlu doğrular"a kadar, tecrübenin tüm alanlarının/seviyelerinin verilerini kabul etmelidir ve somut fikri algılardan çıkarmalıdır. Filozofun bu yoldaki tecrübeciliği gerçekten radikal olacaktır."¹²

Böyle sunulan radikal tecrübecilik, tecrübenin olguları olan ahlakî verilerin mevcudiyetini kabul eder. Zira böylesi veriler, tecrübenin bize sunduğu bir tür gerçekliğe sahiptir. Bundan dolayı James'e göre, ahlakî verilerin gerçekliği, ilave-tecrübi destek istenmeyen veriler gibidir ve onlar, bir kere tecrübe edilince, tıpkı tüm diğer tecrübeler gibi tümüyle kendine yeten olarak kabul edilmelidir.¹³ James, bu noktada filozofun, tecrübenin tüm çeşitlerini ve tüm parçalarını kabul etmesi ve tecrübenin genel muhtevasında ahlakî tecrübeleri düzenlemesi gerektiğini ifade eder.

James'in radikal tecrübeciliği, olgu ile şeyler arasındaki ilişkiyi, bağlantıyı veya ayrılığı gösterir. Tecrübenin sunduğu, *eyler* arasındaki irtibat ve bağlantılar gerçeği bilmede ip uçlarıdır. Ama öncelikle *eyler* arasında bu bağlantıların mevcut olduğuna inanılması gerekir. James için bu bağlantılara inanç, amaç için bir taşıyıcıdır. James'e göre şeyler arasında bağlantılarını olduğu bir kainatta gerçeklik, bu bağlantılar yan yana getirilerek oluşturulur. Dolayısıyla o, monistlerin ileri sürdükleri gibi gerçekliğin bir ve tek olmayıp tecrübe adedince olacağını ve tecrübelerin birleşmesinden, biraraya getirilmesinden oluşacağını ileri sürer. Böyle mütalaa edilince radikal tecrübecilik, ona göre bizi önemli bir meseleye, saf tecrübenin şekillenmemiş dünyasından çıkması gereken "dünya bir birlik mi yoksa çokluk mu?" problemine götürür. Bu mesele James'a göre, felsefedeki dilemmaların en anlamlısıdır ve bu mesele, diğer meseleler arasında ahlak için geniş uzanımlara sahiptir.

James, radikal tecrübecinin, elbette bu meseleye tecrübe açısından bakarak yaklaşmasında ısrar eder. Tecrübenin parçaları olarak bilen ve bilineni ele alırken James, her yerde algısal akışın varlığını bulur. Gerçek, tecrübe ile özdeşleştirildiği için de o, duyulara ve hislere, büyük ve eşsiz katkıları olan niteliksel çeşitlilik ve özelliğin, kainatın karakterini göstereceğini hisseder. Bu yüzden o, "...tecrübenin çoğulcu karşılığı olarak, kainat da bizatihi çoğulcu(*pluralist*) olmalıdır" der.¹⁴

James'e göre gerçeklik, tecrübenin genel imkanları içinde bir varış noktası olarak tanımlanabilir. Böyle olunca pragmatik gerçekler, inşa edilirler ve yapı, kavramsallaştıran tecrübe akışı vasıtasıyla ilerler. James'ın tasvir ettiği gibi, gerçeklik, bizim zihni icatlarımızın toplamıdır. Bildiğimiz gibi dünya -pragmatik gerçeklik-insan amaçlarının gerçekleştirilmesi ilkesince kurulan, insani bir yapıdır. Öyleyse ferd için gerçeklik, hayatında işlevi en iyi şekilde tatmin edilen gerçeklik hakkındaki kanaatlerle belirlenir. Tatmin edici bir biçimde işleyen inanç kavramı, -doğruluk teorisinde anahtar kavram olarak, tabii ki James'ın felsefesinde şimdye kadar gözlemlediğimiz önemli bir kavramdır. Gerçekten James için pragmatik gerçeklik, pragmatik olarak doğru inançların objelerinden başka bir şey değildir. Dolayısıyla

¹²) James, tüm tecrübelerin kabul edilmesindeki ısrarında, Emerson ve Thereau gibi Amerikan filozoflarının geleneğini izler. Brennan, *a. g. e.*, s. 19.

¹³) James, *The Meaning of Truth*, New York, 1909, s. 92; Brennan, *a. g. e.*, s. 92.

¹⁴) Paul K. Conkin, *Puritans' Pragmatist*, New York, 1968, s. 319

Celal TÜNER

gerçeklikler, orada bir yerde olabilir...birinin inanmasıyla; onlara kavramlarının doğru görünüşüyle inanılır; ve bu yüzden kavramları doğru işlediğinde doğru görünür.¹⁵

James'e göre zihincilerin sundukları gerçeklik, statik ve sabittir. Bu anlayışın yansıdığı monizm, kainattaki her şeyin birbiriyle bağlantılı, yekpare olduğunu ileri sürer. James'e göre monizm, mutlakçılığı içinde barındırır; bu ise beraberinde determinizmi ve kötülük olgusunu öntümüze getirir. Determinizm, ona göre kainatın parçalarının tamamıyla belirlendiğini, geleceğin kendisinde hiçbir muğlak olanağa sahip olmadığı; geçmişteki faktörlerin gelecekte ne olacağına karar vermesi¹⁶, bir şeyin başka bir şeyin yerine geçemeyeceği fikridir.¹⁷ Ama bu fikir, "bir şey yapmaya imkan vermeyen ve kainat içinde olmaması gereken bir durumdur".¹⁸ Bu yüzden determinizm ve monizm, kainata, kendisiyle çatışan¹⁹ ve ahlakî olarak çirkinliklerin bulunduğu bir karakter yükler.²⁰ Dolayısıyla, James'e göre rasyonellik veya mükemmellik adına ileri sürülen tüm tekçi, mutlakçı ve determinist dünya görüşleri, kesin irrasyonelliklerini ifşa ederler: Hatta James, ilk prensiplerden yola çıkan tüm metafiziklerin, prensipleri ister mantıkî, ister geometrik, isterse mekanik, hatta psikolojik olsun aynı temel anlayışı yansıttığını ve onların hepsi belirlenmiş blok kainat fikrini seslendirdiğini ileri sürer.

James'e göre monizmin şansa izin vermeyen "belirlenmiş blok kainatı", kurallarının dakik olarak işlediği determinizmi ile her şeyin önceden belirlendiği bir kainat sunar. Monizmin sunduğu bu anlayış, ahlakî teamüller açısından kabul edilemez. Determinist filozoflar gelecekle ilgili planlar kurarken, şans ve sinonimler olan kismet, risk, ânilik, alternatif imkan ve zorunsuzluk, kavramlarını olumsuz ve uygun olmayan anlamlarda kullanırlar. Bu ise, aşkın bir ilkenin, olayların akışında alternatiflere izin vermeyeceği anlayışından kaynaklanır. Nitekim James, niçin bir Hegelci olmadığını anlatırken, "Ahlakî yargıların, bizi zorunsuzluğun (*contingencies*) olmadığı bir dünyayı varsaymaya götürdüğünü" beyan eder.²¹

James, gerekirciliği genişçe tartıştığı "*The Dilemma of Determinism*" adlı makalesinde monizmin, ahlakî mütalaalar sebebiyle çoğulculuk lehine reddedilmesi gerektiğini ileri sürer. Zira çoğulculuk, ferdin ahlakî ihtiyaçlarına gerçekten cevap verir. Oysa monist

¹⁵) James, *The Meaning of Truth*, s. 106-109.

¹⁶) James, "Dilemma of Determinism", *The Will to Believe*, New York, 1897, s. 150.

¹⁷) James, "Dilemma of Determinism", *The Will to Believe*, s. 161.

¹⁸) James, "Dilemma of Determinism", *The Will to Believe*, s. 161-162.

¹⁹) John E. Smith, *America's Philosophical Vision*, London, 1992, s. 63.

²⁰) James'e göre mutlak, monistlerin iddia ettiğiniz gibi her şeyin kaynağı veya bizatihi tüm mükemmelliklerin kaynağı ise, öyleyse "tüm sonlu tecrübenin kocaman kusurlarını nasıl açıklayacağımı ve niçin mutlakın mükemmeliyeti insan hayalleri için karanlık gün olan hayatın özel formlarına ihtiyaç duyulsun?" diye sorar. James'e göre bu sorulara cevap vermek çok zordur. Zira bunun zımnen cevabı, diğer varlıklara muhtaç olmayan Mutlakın kötülükler üzerinde baskı yapacak hiç bir şeye sahip olamaması anlamına gelmektedir. O, açıkça şunu söyler "Her ne ise kötülük, Mutlaktır." James'in bu sözlerine rağmen, onlar Mutlak'ın iyiliğini hala savunmaya devam ederlerse, James şunu sorar: Eğer mutlak iyi ise, ahlakî ve fiziki kusurlar nasıl açıklanabilir? Mutlakçı bu soruya, kainatın tümünün ideal olarak mükemmel, fakat parçaların mükemmel olmadığını ileri sürerek cevap verebilir. Fakat bu, James'in dediği gibi, soruyu hala çözemeyen cevaptır. (James, *A Pluralistic Universe*, s. 117)

²¹) James, "On Some Hegelism", *The Will to Believe*, s. 294.

W. JAMES'İN PRAGMATİK FELSEFESİNDE ÖZGÜRLÜK-AHLÂK İLİŞKİSİ

sistemin estetik avantajları olmasına rağmen, onunla ilgili deliller büyük ölçüde değerini yitirmiş ve önemli ahlâkî ihtiyaçları karşılamada başarısızdır. Çünkü monizm, daha iyi bir dünya çabalarına yardımcı olmada insanı kainat karşısında yalnız bir gözlemleyici konumuna getirir.

Oysa James'e göre çoğulculuk, kainatın tümüyle yekpare (*monolitik*) mahiyetini, her biri birbiriyle bağlantılı bir kosmosa dönüştürerek, insan ruhunun rahat edeceği bir yuva yaratır. O, insana kainatla ilgili bir çeşit teklifsiz dostluk önerir ve ahlâkî ihtiyaçlarının giderilmesi ve uygun bir dünya görüşünün inşası için bunun böyle kabul edilmesi gerektiğini vurgular. Monizmin mutlak birlik dünyasında tüm olaylar önceden karara bağlanmış olduğundan, insanın aktif ruhu orada eylem için hiç bir alan bulamaz. Monistik bir dünya, her tesire yabancı olacağından, kaderciliği ve insanın mahiyetinde değişiklik yapabilecek ilgisizliği, vurdum duymazlığı çağırabilir. Bunun aksine çoğulculuk, "mutlakı (*absolute*) dualarla def ederek (*exorcizing*); içinde olduğumuz hayatın büyük gerçekleştircisini (*great-realizer*) reddeder ve gerçeğin mahiyetini arzı yabancılığından kurtarır. Hissettiğimiz her amaç, neden, hareket, arzu veya nefret objesi, neşe veya üzüntü, sonlu ve çoğulcu dünyadadır. Böylesi bir dünyada *birşeyler* gerçekleşir, oluşur, orada olaylar vuku bulur."²²

James, bir sistemin ahlâkî ihtiyaçları karşılayabilmesinde metafizik ve ahlâkın ilişkisini çok iyi temellendirmesi gerektiğini iddia eder.²³ James'in çoğulcu teoriyi tercihini ahlâkî olduğunu, yazılarında defalarca beyan eder; söz gelimi, *A Pluralistic Universe*'de o diyor ki, "çoğulcu bir kainatda aklî, duygusal ve aktif ilişkinizle, kendi tabiatınızın önemli talepleri ahenk arzeder ve duysal akış sağlanır."²⁴ James'e göre çoğulcu bir kainatın, insanın ahlâkî taleplerini karşılaması kadar, böylesi bir kainatın gerçek olduğu da söylenmelidir. Bu da daha önce ifade edildiği gibi tüm gerçekliğin tecrübeye eşit olduğunu kabul eden radikal tecrübecinin inancından neşet eder; insanın kendi tecrübesi -ahlâkî isteklerimiz dahil olarak, kainat için tek doğru anahtardır.²⁵

James'in çoğulculuğu, Hume'un tecrübeciliğinde karakterize edilen atomcu duyumlamalarından kaçınmak için ahlâkî tecrübeye yer sağlar. Radikal tecrübecilik, her formun gerçeğin herhangi bir formu veya geçici görüntüsel formu olduğunu teyid ederken, tutarsız, çoğulcu bir kainata sahip olduğumuzu kastetmez. O, gerçekte, her parçanın aktüel ve vasitasız bağlantıları olamamasına rağmen, diğer parçalara uzak olsa da, yine de bazı mümkün veya vasitalı bağlantılar olabileceğini görür: "Her parça, içinden çıkılmaz karışıklıkta çok yakın komşusu ile birlikte birarada durur."²⁶ James, radikal tecrübeciliği ile, her şeyin gevşek ve ayrı olduğu, hiç bir bağlantının bulunmadığını ileri süren geleneksel tecrübecilik delili ile her şeyin birbirine bağlantılı olduğu görüşünü ileri süren rasyonalizmi birleştirmeyi dener. Bu anlayış, bir yandan tüm tecrübelerin gerçekliğini kabul ederken, diğer yandan da çoğulculuğa gerçek, içsel tutarlılık sağlar. Diğer bir ifadeyle, bu anlayış dış bağlantıların gerçek, iç bağlantıların ise gerçek olmadığı şeklindeki naiv inancı reddeder. Böylelikle o, somut tecrübeye yan

²²) James, *A Pluralistic Universe*, s. 49-50.

²³) Theodore Flournoy, *The Philosophy of William James*, New York, 1917, s. 35.

²⁴) James, *A Pluralistic Universe*, s. 319.

²⁵) James, *A Pluralistic Universe*, s. 320.

²⁶) James, *A Pluralistic Universe*, s.325.

Celal TÜNER

yana duran birleşme olgusunu ve kavramsallaştırıcı sürecin sun'li ürünlerini, yaptığımız ayrımları, ayrımları tecrit eden tümü, bütünü kabul ederek..."²⁷, "gerçeğin çeşitli formlarda mevcut olabileceğini, tümünün aynı biçimde değil, her birinin bir manzume olarak mevcut olabileceği varsayımını"²⁸ teyid eder. O, ayrıca çoğulculuğun, pragmatik olarak yorumlandığında "gerçeğin çeşitli parçalarının sonsuz şekilde ilişkili olduğu bir nizam" anlamına geldiğini beyan eder.²⁹

Gerçeğin çeşitli formlarda olabileceğine inanç, James'i, kainat için aradığı yeniliğin, insanın algısal tecrübesinde bulunduğu sonucuna götürür. Ona göre algısal akışın hiç bir parçası diğer bir parçasıyla tam olarak özdeş olmadığından, her tecrübeye yeni ve değişik bir şey daima vardır. Zaman, yeni anlarda tomurcuklanan ve onların her birinin daha önce olmayan ferdiyetlerinin muhtevalarını temsil eder. Zira hiç bir somut tecrübe parçası daha önce kopyalanmamıştır. James'e göre tecrübelerdeki bu yenilik, bize kainatın tekrar inşası için daimî bir fırsat sağlar. Tecrübelerimizle biyolojik mutasyon gibi kozmolojik mutasyon yapılıdır. Bu yüzden gerçeği oluşturan parçaların şartlı serbestlikleri, dünyada şansın imkanın ortaya koyar; ve tecrübemiz, böylesi şansın gerçekten mevcut olduğunu bize gösterir. Oluşun(*being*) sonu, açık ve belirlenmemiştir. Bu bebepden biz, açık bir kainata sahibiz.³⁰ Kainatta şansın³¹ (*tychizm*) mevcudiyetine dair ahlakî uzanımlar da, insanın özgürlüğünü açığa çıkarır ve onaylar.

Kainatı temelde ahlakî gören James, özgürlük ve iyiliğin, dünyanın ahlakî maddesinden yapıldığını ileri sürer. Ona göre, insansız ve ahlakî karakterden tümüyle yoksun bir tabiatta özgürlük, iyilik gibi insanı geleceğe taşıyan, ona imkanlar açan bir alan bulunamayacağını ve böylesi bir kainata insanın katkıları olmayacağını ileri sürer. Ama eğer tabiat, insandan ahlakî formasyonu alabilecek bir ilişkiler ağı ise, bu durumda kainatın, insanın yaptığı bir şeydir. Nitekim James: "Dünya, iyidir diyebiliriz zira o, bizim yaptığımızdır ve onu, iyi yapmak zorundayız"³² der.

James'e göre kainatı çoğulcu kabul ediş, kainatın ahlakî karakterini belirlemede insanın, oynadığı rolü ve onun özgürlüğünü açıklamaktadır. Dünyanın tamamlanmayışı, elbette gerçeğin statik varlıktan çok, olan, olmakta devam eden olarak gören çoğulcu varsayımın ayrılmaz bir parçasıdır. James, "düşüncelerimiz,

²⁷) James, *A Pluralistic Universe*, s. 236.

²⁸) James, *A Pluralistic Universe*, s.129.

²⁹) James, *A Pluralistic Universe*, s. 321.

³⁰) C. Edwad Moore, *William James*, 1965, s. 147.

³¹) James, kainatta şansın mevcudiyetini savunurken, şans ve yenilik adına sekiz neden sayar. Bunlardan üçünü bilimsel, ikisini ahlakî ve üçünü metafizik olarak adlandırır, metafizik delillerden biri olan ve teolojiden kötülük problemini şansın mevcudiyetin ileri sürerek bertaraf eden *tychizm*, metafizik olduğu kadar ahlakîdir. James, şans adına ileri sürdüğü iki ahlakî nedeni aşağıdaki gibi sunar: "ilkın, monizm. kesin olarak yeniliği inkar eder ve duysal hayatımızı şok eden, eylemde kendiliğindenliğini bitirmiş bir kainat ileri sürer. (kinci olarak, çoğulcu olan *tychizm*, tecrübecilik, ferdiyetçilik, demokrasi ve özgürlükle beraber gider. James, birliğin kazanma süreciyle beraber olduğuna inanır ve bu noktada insanın yükümlülüğünü gerçek talepler üzerine koyar. *Tychizm* ve "sonsuz ilişki" beraber durur ve düşerler. Onlar, saygı duyan, kutsal, eşsiz ferdiyet anlamındadır. (James. *A Pluralistic Universe*, s. 321; Ralp Barton Perry, *Thought and Character of William James*. Boston, 1935. s. 748-749; Brennan. a. g. e. s. 32)

³²) James, "Is Life Worth Living?" *The Will to Believe*. s. 102.

W. JAMES'İN PRAGMATİK FELSEFESİNDE ÖZGÜRLÜK-AHLÂK İLİŞKİSİ

bizatihi tamamlanmış ve verilmiş bir dünya ile karşılaşır diyen zihinci kanaati reddetmelidir" der³³ Zira ona göre kainatın toplam karakteri, "farazi ve kategorik olmayan önermelerle ifade edilebilir; onun kaderi 'bir eğer'e veya bir çok eğer'e asılmıştır. Çünkü dünya henüz tamamlanmamıştır"³⁴ Dünyanın bu tamamlanmamış karakteri, sıçramalar ve sarsıntılarla değil bilakis James'ın dediği gibi "tecrübede yakınlıkla" oluşturulur. Böylesi bir dünya, tecrübi olarak keşfettiğimiz yeniliğin tanıtılması anlamına gelir...³⁵

James'e göre özgürlüğü kabul ediş, yeniliğin, şansın, çoğulculuğun ve oluşmakta olan bir dünyanın zorunlu sonucudur.³⁶ Bu düşüncenin varış noktası, James'ın ahlak felsefesini, bilinç ve özgürlük teorisi³⁷ üzerinde kurulmuş olduğudur.

James'e göre insan bilinci, dünya ile ilgili ve ona girmiş seçici bir kuvvettir. Bilinç, farkındalığın en yüksek seviyesi veya hissetmenin dil öncesi durumu ve yansıtma öncesi durumu olarak mütalaa edilirse, seçici kuvvetleri ile dünyamızı inşaa etmede bize yardım eder. Özgürlük ise bu seçici kuvvetlerin kullanımınıdır.

James'e göre çeşitli boyutları olan özgürlük³⁸ kavramının tahlili, hayat için önemli vuküfları içerir.³⁹ Özgürlüğün en yaygın kullanımı politik bağlamda olmasına rağmen James, özgürlükle ilgili sosyal ve politik fikirlerin temelinde yatan, insan hayatının cüzleri üzerinde aslı olarak yoğunlaşır.

James, özgürlüğün mevcudiyetini kanıtlamağa ihtiyaç duymaz. Zira onun doğruluğunu bir postüla olarak kabul eder. Ama bu postüla ne psikolojik ne de saf teorik zeminde tasarlanmaz; aksine o, ahlaki zeminde temellendirilmelidir.⁴⁰

James'e göre özgürlük, en temelde, bilincin seçici kuvvetlerindeki bir faktör⁴¹ olduğu için, özgürlükle ilgili ilk eylemimizin, özgürlüğümüzü teyit etmesi gerektiğini vurgular. Bunun anlamı, bizim dünyadaki nesnelere ve fikirleri mevcut anımızda kontrol edebilmede özgür olduğumuzdur. Zira düşünme ve eyleme katılma, dünyadaki diğer eylemlere tâbi olarak yapılan seçimlerdir. Bu sebeple özgürlük, bir bütün olarak tüm insan hayatına ve dünyaya yayılmıştır. Onlar yeni amaçlar, değerler ve eylemler ile ortaya çıkar ve dünyamızı biçimlendirir. Bu yüzden de James'e göre insan hayatı, tesadüflerle oluşmaz; aksine insanın hayatı, temelde eleştirel düşüncenin ve özgürlüğün dikkatlice kullanımının sonucudur. Özgürlüklerin kullanılması da, sağlıklı karar vermede ahlakî bir perspektif çizmemeze dair bir ihtiyacı vurgular.

Özgürlüğün, gerekirciliğin (determinizm) teorileri ile uyuşmadığını⁴² vurgulayan James, bu teorilerin, insanın eylemlerinde hem özgür olduğunu hem de

³³) James, *Some Problems of Philosophy*, s. 221.

³⁴) James, *Some Problems of Philosophy*, 229.

³⁵) James, *A Pluralistic Universe*, s. 351.

³⁶) G. E. Myers, *William James, Selected Essays*, New York, 1992, s. 1055.

³⁷) Nejat Bozkurt, "William James'in Pragmatizm ve Hümanizm Anlayışı", *Felsefe Arkivi*, sayı 21, İstanbul, 1988, s. 183.

³⁸) Antony Flew, *A Dictionary of Philosophy*, London, 1981, s. 188.

³⁹) Necati Öner, *İnsan Hürriyeti*, Ankara, 1982, s. 10

⁴⁰) James, *The Principles of Psychology*, New York, 1896, II. C., s. 572.

⁴¹) James, "The Will to Believe", s. 146.

⁴²) Richard Taylor, *Metaphysics*, Prentice Hall, 1963, s. 33-39.

Celal TÜRER

gerekirliği içerdiğini ispatlayamadığını ileri sürer. James'e göre, bir eylem gerçekleştikten sonra o, eylem bir daha tekrarlanamaz. Bu, insan davranışlarının geleceği belirleyişinde, geçmişteki etki ve illetlerin bir sonucu olmadığı görüşünün başka ifadesidir.

James, özgürlükle ilgili duygularımızın, hem ahlaki çabalarımız hem de umutlarımızın temel ve ayrılmaz parçaları olduğunu ifade eder. Yine ona göre yaşamımızın anlamı, geniş ölçüde özgürlüğün gerçekliğine dayanır. James, insanların, sürüp giden yaşamlarında hayatın anlamını aradıklarını ve özgürlüğün, anlamı somutlaştırmada kullanılması gerektiğine inanır. Bu noktada James, özgürlüğümüzle ilgili iki faktörü inceler. Bunlardan ilkinde göre, bir ferdin hayatında eğer anlam gerçekleştirilmek isteniyorsa, ferdin amaçlarının şahsi bir birliğe doğru hareket etmesi gerekir. Eğer fert, amaçlarını gerçekleştirmez ve bu yolda uğraşmazsa, mevcudiyetini ve bütünlüğünü sağlayamaz. Fert kendini gerçekleştirmek için çoğu kez özel, ferdi seçimler yapar. Eğer bu seçimler çatışırsa, hayatının anlamı tehlikeli bir durumda kalır. Bu durumu aşmada bizi birliğe götürecek, özgürlüğümüzün kullanımınıdır. İkinci olarak, insan özgürlüğü sosyal bir çevrede gerçekleşir. Özgürlüğün kökleri ferdiyettedir fakat özgürlük, insanı diğer insanlar dünyasına iter. Her insan, hayatının anlam örgüsünü arar ama insanın seçimleri diğerlerinin seçimleri ile çatışabilir. Eğer sosyal nizamda çatışma ve kaos varsa anlam tehlikeli bir durumda olur.

Bu yüzden James, özgürlüğü kullanımımızın, (insanlığın iyiliği ve istekleri azami seviyede gerçekleşmesi için) sosyal ahenge göre ayarlanması gerektiğine inanır. Onun özgürlük anlayışı, bu noktada sosyal ve politik seferden çıkar; zira böyle yapıldığında birlik ve birliktelik fikri temel olur. Dolayısıyla özgürlüğün ve birliğin gerçekleşmesi, hayatın hem toplumsal hem de ferdi boyutuna bağlıdır. Hayatın anlamının yükseltilmesi de, özgürlük ve birliğin bir arada maksimize edilmesiyle verimli bir eğilimi yakalar.

Özgürlüğü bir yaşantı hali olarak kabul eden James, insanın kendisini gerçekleştirmesinin özgürlük halini yaşamakla, onun şuuruna varmakla olabileceğini ileri sürer. Ama bununla beraber James, özgürlük alanlarının belirlenmesinde bize net bir ölçüt önermez. Onun ferdiyetlerin farklılığını kabul edişi, hürriyet hakkının herkeste aynı ölçüde kullanılıp, kullanılmadığı meselesini muğlak bırakır. Bütün bunlara rağmen o, hürriyet hakkının kullanılmasının belli bir medeniyet seviyesi gerektiğinde de ısrar eder. Bu yüzden hürriyetin sınırlarının, o toplumun yapısı ve medeniyet seviyesine uygun bir tarzda çizilmesini önerir.

James'e göre çoğulcu kainata hür iradenin dahil olması; "fiziki olarak algılanabilir her şeyin ahlaki olarak mümkün oluşu anlamına gelmez; zira hür irade "tabii süreç kendini fazladan takdim eden bir amil" değildir; o sadece, "yeni aktif-durumlarda yeniliğin karakteri" anlamına gelir.⁴³ Bu noktada da önümüzdeki alternatiflerin gerçekten mümkün olandan daha fazla olduğu ve irademizi ayarttığı söylenebilir.⁴⁴

James'e göre hem hür irade, hem de yenilik hakkındaki görüşümüz, diğer taraftan nedensellik probleminde nasıl baktığımızı dayanır. O şöyle der;

⁴³) Perry, *Thought and Character*, s. 664.

⁴⁴) James, "The Dilemma of Determinism, *The Will to Believe*, s. 157

W. JAMES'İN PRAGMATİK FELSEFESİNDE ÖZGÜRLÜK-AHLÂK İLİŞKİSİ

"Eğer biz kavramsalcı görüşü kabul eder ve nedensellik ilkesini olumlarsak yani, illetin önceden mevcut olan bazı tarzlarda etkisini kabul edersek; o zaman etki, mutlak olarak yeni olamaz ve çoğulculuğun hiç bir bakımdan doğru olamayacağı sonucuna varırız. Böylelikle kabul ettiğimiz kavramsalcı görüşte, ne yenilik ne de hür irade mevcut olabilir." ⁴⁵

James, sadece eylemlerimizin değil aynı zamanda inançlarımızın da dünya üzerinde kozal etkiler sarfettiğini ileri sürer. O "eğer davranışımızla, kainatın ayrılmaz parçası ve toplam karakterinin belirleyicisi oluyorsak inancımız, kainatta şekillendirici bir faktör gibi kabul edilebilir" der. ⁴⁶ James' e göre kozal etkilerimize cevap verecek dünya, mümkün dünyaların ne en iyisi ne de en kötüsüdür. Çoğulcunun düşündüğü dünya "parçaların en iyiyi yaptığı takdirde gerçekleşebilir. Fakat ayrıntılardaki hatta bütündeki perişanlık, açık imkanlar arasındadır." ⁴⁷

James, özgürlüğün kainatın ahlakî tabiatını meydana çıkarmak adına terazilerdeki ağırlıkları atarak, kötüye karşı savaşmamızda bize yardım edeceğini, bu noktada işbirliğimizi bekleyen bu kainatın, ahlak bakımından, iyi gün dostu, insan oğlunun her aktivitede pasif ve istiklalsiz, şevksiz olduğu, bir Polianna kainattan üstün olduğunu beyan eder. ⁴⁸ O, kainata bakışımızı yansıtan iyimserlik (*optimism*) ve kötümserlik (*pessimism*) arasında seçim yapmak yerine çoğulculuğu ve özgürlüğü teyid eden ve tamamlayan bir öğretiyi önerir. James, iki durak arasındaki orta yolu, insan işlerinde şimdiye kadar bir öğretiden daha az şekillendirilmiş bir tavır gibi olsa da, iyileştiricilik (*meliorism*) öğretisi diye isimlendirir. İyileştiricilik, kurtuluşu ne zorunlu ne de imkansız olarak ele alır. İyileştiricilik, kurtuluşu aktüel şartlar ve imkanlar daha da çoğalsın diye değil: mümkün bir durum gibi ele alır. ⁴⁹

İyileştiriciliğe yönelen James pragmatizmi, dünyanın kurtuluşunun bazı şartlarının aktüel olarak hala mevcut olduğunu ve bu gerçeğe insanın gözlerini kapatmasının mümkün olmadığını ve bu sebepten arta kalan aktüel şartlar tamamlanması ve böylelikle kurtuluşun başarılı bir gerçek olması gerektiğini ileri sürer. O, şöyle söyler: "İçinde yaşadığımız bu büyük arena, bir savaş meydanı olan bu dünyada, insanlar daha iyi veya daha kötü için, hür olarak meydana getirebileceğimiz meloristik dünyanın gelişimine katkıya çağrılırlar." ⁵⁰

James'e göre bu noktada "biz, eşsiz yeniliğin yazarları olabiliriz." ⁵¹

⁴⁵) James, *Some Problems of Philosophy*, s. 190.

⁴⁶) James, *Some Problems of Philosophy*, s. 225.

⁴⁷) James, *Some Problems of Philosophy*, s.142.

⁴⁸) James, "The Sentiment of Rationality," *The Will to Believe*, s. 101

⁴⁹) James, "Pragmatism and Religion", *Pragmatism*, s. 280.

⁵⁰) James, "Is Life Worth Living?" *The Will to Believe*, s. 54.

⁵¹) James, *Some Problems of Philosophy*, s. 145.